

Սատանհիս կորուստին երրորդ օրն էր: Ես սրտատրուկ ամուսնոյս գալուն կը սպասէի ամէն իրիկունքն աւելի մեծ անհամբերութեամբ: Ներս մտնելուն պէս նկատեցի, որ ծանր միտք մը տանջեր էր զինք ամբողջ օրը: Հետագային իմացայ, որ արտասահմանէն եկած նամակով մը կրկին անգամ իրեն եւ իր ընկերներուն խորհուրդ կու տային հեռանալ Պոլիսէն իրենց ընտանիքներով, սակայն, իրենք անգամ մը եւս մերժեր էին ժողովուրդը թողնելով հեռանալ: Եթէ վտանգ կար, պէտք էր մնային. իսկ եթէ չկար, ինչո՞ւ պիտի հեռանային:

Ամուսինս այդ օրերուն փորձած էր զիս համոզել, որ փոքրիկին հետ Պուլկարիա անցնէի, կարճ ժամանակով մը: Թերեւս, կ'ըսէր, պարտութեան այս օրերուն որոշ ջղայնութիւն ցոյց տային, լաւ կ'ըլլար, որ հեռու ըլլայի: Իրեն համար վախճանալու բան չունէի, ինք հին աղուէս է, կրնայ գլուխը պահել վտանգի պահուն: Ես լսել անգամ չէի ուզեր իր խորհուրդը:

Ամուսինս անմիջապէս իր սովորական ուրախ ժպիտը առաւ ու մօտեցաւ ինձ, երբ փոքրիկս գրկած կը սպասէի.

— Իմ սիրելիներս,— ըսաւ եւ ծռելով մեր վրայ՝ համբուրեց մեզ կարօտով:

Մեր մանչուկը այդ օր նոր-նոր աղաղակներ հանել սկսած էր. «աու», «աու»... Երբ յայտնեցի ամուսնոյս զիս ծիծաղեցնելու համար չափազանց երկիւղածի ձեւ մը առաւ իր տղուն այդ մեծ յառաջդիմութիւնով հիանալու համար, բայց փոքրիկը հօրը ներկայութեամբը զբաղած՝ յամառօրէն կը լռէր:

— Ուշացար, սիրելիս,— ըսի,— ի՞նչ կայ կարելոր:

— Ամէն բան սովորականի պէս է,— ըսաւ, ու յետոյ խօսքը փոխելու համար, ընթրիքի սեղանին մօտենալով աւելցուց.— Պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ, աս ի՞նչ սքանչելի սալատ է. գրաւ կը դնեմ, որ դուն ես պատրաստեր: Եթէ ընթրիքը պատրաստ է, ուտենք. այնպէս անօթի եմ...

Ճիշդ այդ միջոցին սպասուհին ներս մտաւ յայտնելու, որ երկու հոգի վարը իրեն կը սպասեն բան մը հարցնելու համար:

Ես նոյն ձեւով նստած կը սպասեի ամուսնոյս վեր գալուն, որովհետեւ ան ելեր էր թէ չէ սենեակէն, փոքրիկը սկսաւ «աո՛ւ», «աո՛ւ» կրկնել անդադար:

Սպասելէ յոգնած՝ գացի խոհանոց սպասուհիին հարցնելու, թէ ինչո՛ւ պարոնը վեր չ'ելլեր:

– Տարի՛ն, – ըսաւ սպասուհին, յուզուած:

– Ո՞վ տարաւ, որո՞նք էին եկողները:

– Թուրք ծպտեալ ոստիկանները: Անոնք չթողուցին, որ պարոնը վեր ելլէ գլխարկը առնելու: Ըսի իրենց. «Պարոնը չէ ընթրած, թողէք ընթրէ, յետոյ տարէք»: «Քիչ վերջը կ'ընթրէ, – ըսին, – քանի մը վայրկեանի համար կը տանինք, մեր պետը քանի մը բան պիտի հարցնէ միայն»...

Սպասուհին սաստիկ յանդիմանեցի, որ ինձ լուր չէր տուած: Խեղճը հաւատացած էր, որ քանի մը վայրկեանի համար կը տանին...

Ամբողջ գիշեր ամուսնոյս սպասեցի: Լոյսը բացուած էր արդէն, իսկ ես պատուհանին առջեւ, ցուրտէն ու յուզումէն դողալով դեռ կը սպասեի...

Պիտի գար ան, չէր կրնար չգալ: Այդ սքանչելի, այդ հազուագիւտ մարդը, որուն սրտին մէջ ամբողջ տիեզերքը կրնար պարփակուիլ, չէր կրնար հասարակ անազակի պէս տարուիլ: Պիտի գար, պիտի վերադառնար իր տունը, ուր իր կինն ու տղան իրեն կը սպասէին, կինն ու տղան, որ իրմէ գատ մէկը, մէկը չունէին...

Քովի սենեակէն լսուեցաւ փոքրիկիս ձայնը «աո՛ւ», «աո՛ւ»... Արթնցեր էր ու մաման կը կանչէր: Այդ վայրկեաններուն ամուսինս եւ ես միասին կը վազէինք օրօրոցին քով, գարթնումի իր առաջին ժպիտը միասին տեսնելու համար:

Երբ կաթովս գինք կերակրելու համար կը մօտենայի, փոքրիկը այնպէս ուրախ էր, այնպէ՛ս կը քթքար: Ծծելով մէկտեղ՝ ձեռքերը կը տանէր դէմքիս, կը շոյէր. իր սիրած ձեւն էր այս, բայց այս անգամ փոքրիկ ձեռքերը կը թրջուէին: Ի՛նչ լաւ էր, որ ան չէր հասկնար:

Դուռը զարնուեցաւ: Եկողը ամուսնոյս ընկերներէն մէկուն կինն էր: Եկած էր ամուսնոյս յայտնելու, որ թուրք ոստիկաննե-

ը գիշերը եկեր՝ ամուսինը տարեր էին. եկեր էր խորհուրդ հարցնելու, քաջալերանք մը, սփոփանք մը լսելու...

Ձեռքովս ցոյց տուի պարպուած տունս, ուր մէկ օրէն միւսը իջած տխրութիւնը գրեթէ թանձր էր ու շօշափելի, եւ մենք լուռ նայեցանք իրարու: Բախտակիցներ էինք:

Այդ երիտասարդ կինը՝ Արաքսին եւ ես գրեթէ նոյն տարիքն ունէինք, սակայն, գաւառի մէջ մեծցած անոր հոգին պարզ էր եւ մանուկ: Չինքը մխիթարելու համար՝ ես ճիգ ըրի վիատութեանս յաղթելու ու հանգստացուցի գինք:

– Վախնալու բան չկայ,- ըսի: – Մեր ամուսինները որեւէ յանցանք չեն գործած, իսկ Պոլսոյ մէջ, Եւրոպայի քիթին տակ թուրքերը երբեք պիտի չհամարձակին ընել ինչ որ կ'ընեն գաւառներու մէջ: Մանաւանդ ձեր եւ իմ ամուսինս, որոնք այնպէս ջերմ կուսակից են թուրք եւ հայկական բարեկամութեան...

Առաջարկեցի իրեն միասին երթալ Վարդգէսին, որ պիտի կրնար մեզ իր խորհուրդներով օգտակար ըլլալ:

Վարդգէսը Օսմանեան Խորհրդարանի անդամ էր եւ ամուսնոյս հին եւ գաղափարակից ընկերը: Այս մեծ հայրենասէրը Կարմիր Սուլթանի օրով երկար տարիներ մնացած էր Վանայ բանտերուն մէջ. հոն իր կրած տանջանքներէն վատառողջ եւ կաղ էր մնացած:

Բանտէն ազատած էր Երիտ. Թուրք. կառավարութեան գլուխ անցած ժամանակ: Նոր կառավարութիւնը, սկզբնական շրջանին մանաւանդ, թերեւս ինքզինք բաւական ուժով չզգալով, շատ սիրալիր էր դէպի հայ քաղաքական կուսակցութիւնները: Ան իր ազատամտութիւնը այն աստիճան առաջ տարած էր, որ Օսմանեան Խորհրդարանի մէջ կային հայ պատգամաւորներ ալ, որոնցմէ մէկն էր Վարդգէսը:

Յետագային պատահած ողբերգութիւնները եկան հաստատելու թերահաւատներու այն կարծիքը, թէ՛ բարեացակամ վերաբերումները դիտմամբ սարքուած խաղեր էին. քաղաքական կուսակցութիւններուն վստահութիւն կը ներշնչէին, անոնց գործունէութիւնը եւ ղեկավարները լոյսի տակ կը բերէին, որպէսզի հարկ եղած ժամանակ իրենց մահացու թաթը կարենային մէկ անգամէն դնել բոլորին վրայ:

Երբ Արաքսին եւ ես փողոց ելանք Վարդգէսին երթալու հա-

մար, փողոցը ամեն ինչ իր սովորական ձեւով կ'ընթանար: Անհամար ծախողները, ամեն օրուան պէս բարձրաձայն կը կանչէին իրենց ապրանքը գովելով:

Պոլսոյ մէջ ամեն բան կը ծախուի անցորդ վաճառորդներով: Միս ու ձուկ, միրգ, բանջարեղէն, կաթ ու սեր, հաց ու քաղցրահաց: Կ'անցնի նաեւ նպարավաճառը: Աս կ'անցնի՝ առանց ապրանքի «նպարավաճառ, նպարավաճառ» պոռալով եւ աջ ու ձախ պատուհաններուն նայելով: Եւ ահա պատուհանները կը բացուին եւ տանտիկիները իրենց ապսպրանքները կ'ընեն: Բրինձ, իւղ, օճառ, պանիր ու շաքար: Զիչ յետոյ նպարավաճառի աշկերտը կը բերէ ապրանքները:

Կեսօրէ ետք կը սկսին թել ու ասեղ, ժապաւեն, ժանեակ կերպասեղէն, եւայլն ծախել: Իսկ իրիկուան՝ ընթրիքի վերաբերեալ ուտելիքներ, մասնաւորապէս մածուն. «Եօղո՛ւրդ, եօղո՛ւրդ, քայմաքլը եօղուրդ...»:

Ես միշտ զարմացած եմ, թէ տանտիկիները ինչպէ՛ս կրնան իրենց ուզած ապրանքին կանչը գանազանել այս աղմուկին մէջ, երբ ամեն վաճառող աւելի կը պոռայ միւս վաճառողներուն ձայնը անլսելի դարձնելու համար:

Պոլսեցի կիներ շատ քիչ անգամ շուկայ կ'երթայ գնումներ ընելու, մասնաւորապէս ուտելիքին համար: Ան պատուհանը նստած՝ կը սպասէ եւ իր ուզածը ծախողը անցնելուն պէս, կը պոռայ ու կը կեցնէ, երկար կը սակարկէ եւ յետոյ կ'իջեցնէ չուանով կապուած սակառիկ մը, որուն մէջ դրած կ'ըլլայ գնած ապրանքին գինը: Ծախողը դրամը կ'առնէ եւ փոխարէն ապրանքը կը դնէ սակառիկին մէջ, որ տանտիկինը զգուշութեամբ վեր կը քաշէ:

Գլխաւոր փողոցներուն մէջ այս գործողութիւնը կը կատարուի տան բակին մէջ, իսկ երկրորդական փողոցներուն մէջ՝ ուղղակի փողոցին մէջ:

Չարմանալի է մարդ արարածը. չնչին երեւոյթներու իսկ կը կառչի յուսալու, չբարոյալքուելու համար: Փողոցներու այս առօրեայ երեւոյթը քիչ մը խաղաղեցուց հոգիս: Հաճոյքով կը լսէի, թէ ինչպէս չորրորդ յարկէն գեր կին մը բարձրաձայն կը սակարկէր դոյւմ ծախողին հետ: Տանտիկինը քսան փարայի երեք դոյւմ կ'ուզէր, իսկ վաճառողը կը պնդէր հատը տասը

յարայի վրայ: Ես մասնաւոր հետաքրքրութեամբ կը հետեւէի այս սակարկութեան, կարծես կենսական հարց մը ըլլար ինձ համար:

Կը մտածէի. «Եթէ դեռ կան մարդիկ, ան ալ իմ տունէս քանի մը քայլ հեռու, որ նոյնքան դրամով դրում մը աւելի ունենալու մտահոգութեամբ տարուած են, կը նշանակէ թէ կեանքը իր բնական ընթացքով կ'երթայ, ուրեմն, անկարելի է, որ մենք՝ երկու երիտասարդ կիներս, որ ահա կ'անցնինք այս փողոցէն, դժբախտ ըլլալու պատճառներ ունենայինք»:

Փողոցին մէջ տարածուած ձուկի, թարմ հացի, ելակի, պանիրի խառն հոտը ցաւի պէս կծկեց ստամոքսս, եւ ես նոր յիշեցի, որ երէկուրնէ ի վեր բան չէի կերած: Իրիկունը սեղանը պատրաստ էր, ընթրիքի պիտի նստէինք, երբ... Արդեօք բան մը կերա՞նք ան, ո՞ւր կերաւ:

Վարդգէսին տունը ուրիշ կիներ ալ եկած էին: Անոնց ամուսիններն ալ տարուած էին նոյն գիշերը: Յայտնի եղաւ, որ մօտաւորապէս 300 հոգի նոյն գիշերը ձերբակալուած էին, բոլորն ալ մտաւորականներ՝ փաստաբան, բժիշկ, գրագետ, լրագրող, ուսուցիչ:

Ըստ Վարդգէսի՝ եղածը թիրիմացութեան արդիւնք էր, պէտք չէր մտահոգուէինք: Բոլորն ալ շուտով պիտի արձակուէին: Ան խորհուրդ տուաւ հանգիստ մնալու, իրարու երթալ գալէ խուսափելու՝ աւելորդ կասկածի տեղի չտալու համար:

Դժուար չէր նկատել սակայն, թէ որքա՞ն տխուր էր ան եւ որքա՞ն աւելի տխրութիւն կար անոր աչքերուն մէջ, երբ անոնք կանգ կ'առնէին իմ վրաս: Ան գիտէր, որ ես բոլոր կամուրջներս կոտրած էի անցեալիս հետ եւ որքա՞ն մինակ էի հիմա:

Երբ դուրս կ'ելլէինք, Վարդգէսը մօտեցաւ ինծի եւ ձեռքը դնելով ուսիս՝ ըսաւ ձայնով մը, որ սրտէն կու գար.

– Սոնա՛, սիրելիս, դուն իմ քոյրս ես, ամուսինդ աւելի մօտ է ինծի քան եղբայր մը: Մի՛ տատանիր ինձ դիմելու, ինչ բանի համար ալ որ ըլլայ: Անկարելին պիտի ընեմ քեզի օգնելու համար:

Ես չկրցայ օգտուիլ այդ թանկագին բարոյական օժանդակութենէն: Քանի մը օր վերջ գինքն ալ տարին, թէւ թրքական հորհրդարանի անդամ էր եւ իբր թէ «անձեռնմխելի»:

Տարին Վարդգեսը, որ բոլորը համոզել կը ջանար, ճիշդ ամուսնոյս պէս, թէ անկեղծ է եւ տեւական թուրքի սիրալիւր վերաբերմունքը: Տարին նաեւ Գ. Չօիրապը, Պոլսոյ ամենաառաջին փաստաբանն ու հռետորը, ոչ միայն հայ, այլ եւ թրքական շրջանակներու մէջ, նոյնպէս հորհրդարանի անդամ եւ «անծեռնմխելի»...

Այս դէպքերը կու գային մեր յիշողութեան մէջ թարմացնելու քանի մը տարի առաջ կատարուած ոճիր մը:

Ճիշդ այն ժամանակ, երբ դեռ կը ճառէին թուրքերու եւ հայերու բարեկամութեան մասին եւ սրտառուչ համբոյրներ կը փոխանակուէին երկու կողմի ղեկավարներու միջեւ, պատահեցան Ատանայի ջարդերը: Մեծ թիւով հայեր սպաննուեցան թուրքերու կողմէ: Հայերը տակաւին գինովցած եղբայրական գեղեցիկ խօսքերէն, միամտութիւնը ունեցան կարծելու, որ եղածը նոր կառավարութենէն անկախ միջադէպ մըն էր ուղղակի տեղական հանգամանք ունեցող, մանաւանդ որ նոր կառավարութիւնը հորհրդարանի անդամներէ կազմուած յանձնախումբ մըն ալ դրկեց տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարելու եւ յանցաւորները պատժելու համար:

Այդ յանձնախումբին մաս կը կազմէր նաեւ հայ մը, նոյնպէս հորհրդարանի անդամ: Այս հայը բնաւ չէր հետաքրքրուեր հայկական հարցերով կամ անոր ազատագրական տենչերով, կատարեալ չէզոք մըն էր, աւելի թրքական շրջանակներու մօտիկ, քան հայկական: Թերեւս այդ էր պատճառը, որ իբր հայ գինքն էին ընտրեր Քննիչ յանձնաժողովի անդամ:

Չէզոք, բայց ուղղամիտ այդ հայը, Պապիկեան Յակոբ, վերադարձին, չհամաձայնելով իր թուրք պաշտօնակիցներու պատրաստած տեղեկագրին, ճշգրիտ եւ անաչառ առանձին տեղեկագիր մը ներկայացուց պատկան իշխանութեան: Ան համոզուեր էր, որ հայերը սպաննուած էին որոշ ծրագրի մը համաձայն եւ բոլորովին անգոյ պատճառներով: Այս հայը միամտութիւնը ունեցեր էր կարծելու, թէ նոր կառավարութեան օրով կարելի էր ճշմարտութիւնը ըսել, կամ թերեւս վտանգը զգալով հանդերձ, խղճի տէր մարդ, ան չէր կրցած ճշմարտութիւնը չըսել...

Անոր տեղեկագիրը ընդունեցին քաղաքավարութեամբ, մին-

չէլ անգամ սիրալիր, խոստացան քննել զայն անաչառ կերպով եւ պէտք եղածը ընել: Սակայն, քանի մը օր վերջ Պապիկեանը մեռաւ «յանկարծամահ», թուրք իշխանաւորի մը տուներ տրուած ճաշկերոյթէ ետք տուն վերադարձին:

Դարմանող բժիշկները, հայ թէ օտար, հասկցեր էին, որ այդ բնական մահուան պատճառը պէտք էր փնտռել սուրճի փոքրիկ գաւաթին մէջ, զոր Պապիկեան խմած էր տեղի ունեցած ճաշկերոյթէն ետք...

Այն ժամանակուան տիրող բարեկամական մթնոլորտը չպղտորելու համար, ոչ հայ թերթերը, ոչ քաղաքական կուսակցութիւնները եւ ոչ ալ բժիշկները պարզեցին ճշմարտութիւնը, հաւատալ ձեւացուցին բնական մահուան, եւ այսպէս այս ուղղամիտ մարդուն եղբրական մահը անցաւ անշշուկ եւ, աննըշմարելի:

Այս բոլոր փափկանկատութիւնները ապարդիւն էին: Ծրագիր մը կար անողոք, վճռական, այն էր՝ խլել հայ ժողովուրդէն իր ղեկավարները, աւելի դիրին եւ անձայն ջնջելու համար ժողովուրդը՝ վերջնականապէս թաղելու համար հայկական հարցը: Հայաստա՛ն, Հայաստանի ինքնավարութի՛ւն, բայց հայ չկար այդ երկրին մէջ...

Այդ բոլորը ես վերջը հասկցայ ու զգացի: Դէպքերը պարզ եղան ինձ համար շատ ուշ: Ես որոշ չափով ազդուած էի ամուսնոյս լաւատեսութենէն դէպի թուրք ժողովուրդը, ինչպէս նաեւ անոր հաւատքէն դէպի թուրք ղեկավարները:

Այո՛, այդ բոլորը շատ ուշ իմացայ, ահա թէ ինչու Վարդգէսի հանգստացուցիչ խօսքերէն ետք ես գրեթէ խաղաղ սրտով տուն վերադարձայ ձագուկիս քով: Այդ տրամադրութեամբ հեռացան նաեւ ինձ բախտակից միւս կիները: «Եղածը թիրիմացութիւն էր, որ շուտով պիտի պարզուէր. վախճալու պատճառ չկար»...

Ամուսնոյս տարուելուն յաջորդ օրն իսկ նամակ մը ստացայ իրմէ։ Կը յայտնէր ինձ, թէ Կեդրոնական բանտը կը գտնուէր իր ընկերներուն հետ եւ թէ կրնայի զինք տեսնելու երթալ Կիրակի օրը։ Նամակը գրուած էր Ուրբաթ օր։

Ես աւելի՛ հանգստացայ եւ բալիկիս «աու, աու»-ներուն ուրախ պատասխաններ տուի։

– Չարաճճի՛,– կ'ըսէի,– պէտք է աւելի գիտուն դառնաս։ Պէտք է պապա ըսես, որ հայրիկդ երբ որ գայ, աս ինչ խելօք տղայ ունիմ ըսէ ու հպարտանայ...

Նամակը առած՝ ես ուրախ լուրը տալու գացի նախ Արաքսիին, յետոյ ուրիշ բախտակից կիներու։ Անոնք ալ նմանօրինակ նամակներ ստացեր էին. սակայն, իրենց ամուսինները ճերմակեղէն, ուտելիք եւ դրամ ալ ուզեր էին։ Իմ ամուսինս այդ մասին չէր գրած զիս չտխրեցնելու համար անշուշտ՝ ենթադրել չտալու համար, որ ժամանակ մը պիտի մնայ բանտը։

Ես ալ պատրաստեցի խոշոր ծրար մը։ Ամենալաւ շապիկները, գեղեցիկ փողկապներ (ի՛նչ յիմար էի), շաքարեղէն եւ գանազան այլ ուտելիքներ։ Ծրարը կապած ժամանակս մտքիս մէջ կը պատրաստէի ըսելիքներս։ Յոյց պիտի չտայի, որ տխուր եմ։ Ընդհակառակը, շատ ուրախ պիտի երեւայի, դեռ զինքն ալ պիտի քաջալերէի, վերջապէս, կարելիս պիտի ընէի, իրեն արժանի կին մը երեւելու համար։ Չէ՞ որ խոստացեր էի, թէ յանձն կ'առնեմ բաժնել իր կեանքին բոլոր դժուարութիւնները։ Պիտի չլայի մանաւանդ... Բայց փաթեթած ծրարս կը թրջուէր. ես՝ քաջս, ճիշդ չլալու որոշում տուած ժամանակս կու լայի...

Ա՛խ բանտը... մանաւանդ տաճկական բանտը. ըլլայ ան Պոլսոյ պէս մայրաքաղաքի մը մէջ անգամ։ Կա՞յ աւելի ահաւոր բան քան թրքական բանտը. կա՞յ աւելի տխուր արարած քան թուրք բանտապետը։

Ես հիմա երկու տասնեակ տարիներէ վերջ ալ կը սոսկամ վերոյիշելով:

Սեւ շէնք մըն էր ան անպատուհան, առանց աչքի սեւ գազանի մը նման: Մենք, խումբ մը կիներս, կեցած էինք այդ սեւ շէնքի, սեւ բանտապետի առաջ: Որքա՛ն կարօտ, որքա՛ն սպասում, որքա՛ն կսկիծ կար մեր աչքերուն մէջ:

– Անոնք այլեւս հոս չեն,– կ’ըսէ վերջապէս բանտապետը, մեզմէ բուրոդ վշտով ու տխրութեամբ բաւական մը յափրանալէ վերջ,– երկու օր առաջ տարին...

Կը գգամ, որ թուր չունիմ բերնիս մէջ, լեզուս փայտի կտորի պէս է: Ի գուր շրթներս կը շարժեմ հարցնելու թէ ո՛ր են հիմա անոնք: Ձայնս չ’ելլեր:

Ուրիշ մէկը մեզմէ կը հարցնէ այդ:

– Ես գիտե՞մ,– կը պատասխանէ բանտապետը՝ լորձունքով բերանը շարժելով:– Ջհաննէմը տարին: Դէ, շո՛ւտ, դո՛ւրս, դո՛ւրս, դալապալըխ չեմ ուզեր...

Այդ վայրկեանին մարդ մը կը մօտենայ ու բանտապետին ականջին բաներ մը կը փսփսայ մեր ձեռքի ծրարները ցոյց տալով: Անշուշտ շատ խելացի բան մըն էր ըսածը, որովհետեւ բանտապետին բութ դէմքը հիացումի արտայայտութիւն մը կ’առնէ ու ան մեզի դառնալով՝ կ’ըսէ.

– Սա ծրարները ձգեցէ՛ք: Իրենց կու տանք, հը՛մ, կը դրկենք:

Կը թողունք ծրարները, որ այնքան յուզումով պատրաստած էինք: Ես հաստատ համոզուած որ անոնք երբեք մեր սիրելիներուն ձեռքը պիտի չհասնին, դուրս կ’ելլենք գլխիկոր:

Այսպէ՛ս, խաբեր էին մեր ամուսինները, անոնց նամակներ գրել տուեր էին այցելութեան օրը որոշել տալով, բայց գիրենք փոխադրեր էին նոյն օրն իսկ: Այսպէս ըրեր էին, հաւանական է, մեզ՝ կիներս հանդարտ պահելու համար, որպէսզի մեր մարդիկը տեսնելու ականկալութեամբ, զանազան դեսպանատուներ կամ այլ պաշտօնատուներ դիմումներ չկատարէինք, մինչեւ որ գիրենք տեղափոխէին բանտարկեալները եւ այսպէս կատարած իրողութեան մը առջեւ գտնուէին բոլորը:

Ինձ ընկերացող կիները վրդովուած կը խօսէին: Անչափ էր իրենց յուզումն ու զայրոյթը: Ես կարծես մոռցեր էին խօսիլը: Ուղեղիս մէջ բառերը չբացեր էին, անյայտացեր: Ինձ կը թուէր,

որ ես երբեք, երբեք չէի խօսած: Կը գգայի, որ ան, որ կը քալէ, կը լսէ ընկերացող կանանց խօսքերը, ես չեմ, ես պարպուած եմ իմ եսեւ, իմ եութենես: Բան մը միայն որոշ էր, այդ՝ այն հրէշային դէմքերն էին, զորս քիչ առաջ տեսայ բանտի մէջ: Կը գգայի, որ երբ մարդ սիրելի մը ունի այդ մարդոցմէն այն կողմը, եւ այդ սիրելին մաքուր եւ իտեալական մարդ է, ալ հնար չէ հանդիպումը: Կը գգայի այդ ակնթարթ մը միայն, բայց պարզ ու յստակ:

Չեմ յիշեր թէ ինչպէս բաժնուեցայ ընկերուիկներես եւ ինչպէս տուն հասայ: Կը յիշեմ միայն, որ ինքզինքս գտայ տղուն օրօրոցին քով՝ ծունկի եկած ու գլուխս յենած անոր բարձիկին, ուր ան կը քնանար հանդարտ: Չէր գիտեր, թէ գազաններու ձեռքը հայր մը ունէր, որ թերեւս քնաւ պիտի չճանչնար... Չէր գիտեր, որ քովը վշտէն փլած մայր մը ունէր...

* * *

Մէկ օրէն միւսը ես տարբեր մէկը եղայ: Երես առած մէկն էի առաջ. գիս շփացուցած էին տունը, դպրոցը, ընկերուիկներս, ամուսինս, նոյնիսկ անծանօթները: Ես գեղեցիկ էի, անվիճելիօրէն գեղեցիկ: Այդ կրնամ ըսել հիմա, որ իմ ճերմակ մազերս հայելիի մէջէն տեսնելու համար մէկ աչք մը միայն ունիմ: Չիս շփացուցած էր նաեւ Բնութիւնը:

Ես փոխուեցայ: Շրթներս սեղմած՝ կատարեցի մայրական բոլոր պարտականութիւններս: Տղաս պէտք էր առողջ ըլլար. պէտք էր ամէն տեսակետով ուժով ըլլար հօրը պէս, իր անգուգական հօրը պէս: Եթէ հարկ ըլլար, ես պատրաստ էի, այս փոքրիկ կայծը վառ պահելու համար, տալու մինչեւ ամենավերջին կաթիլը եութեանս: Ժամանակը եկած էր, որ ես կատարէի խոստումներս. տանելու բոլոր դժուարութիւնները, որ իմ ընտրած կեանքս պիտի տար ինձ:

Սպասուիին ճամբեցի: Չայն առած էինք արդէն, որովհետեւ երեխային աշխարհ գալէն վերջ ես սաստիկ տկարացած էի, իսկ լաւանալէս վերջ պիտի պաշտօնավարէի աղջկանց վարժարանի մը մէջ, նորէն պէտք պիտի ունենայինք փոքրիկին քով մնալու համար:

Պետք է ըսել, որ սպասուհին մեկնեցաւ գրեթէ ուրախութեամբ. մեր տունը հիմա չքաւոր էր եւ տխուր: Ես անխօս էի դարձեր եւ իրեն կ'ըսէի ամենամահաւորած խօսքերը միայն, իսկ իր մեկնելէն վերջ, ես օրեր ամբողջ բառ մը արտասանած չէի ըլլար: Երբեմն միայն երկա՛ր, երկա՛ր կը խօսէի տղուս, վշտերս կ'ըսէի իրեն, որովհետեւ չէր հասկնար: Ան ալ կը պատասխանէր իր լեզուով, զանազան ճիչերով ու բացազանչութիւններով, որոնց թիւը օրէ օր կ'աւելնար:

Տղուս ամէն բան պատմելու սովորութիւնը մնաց յետոյ ալ: Իմ ահռելիօրէն միմակ կեանքիս մէջ, ես միշտ իրեն ըսի, որքան ատեն որ չէր հասկնար, ինչ որ պիտի ըսէի սրտակիցի մը:

Կը յիշեմ, հետագային, կը տօնէի իր տարեդարձը: Երեք տարեկան էր եւ առաջին անգամ տաքատ կը հագնէր: Ան շատ հպարտ էր, գլուխը բարձր, կուրծքը դուրս ցցած կը քալէր մեծ երեւալու համար, ու կ'ըսէր ինքզինք ցոյց տալով՝ «եշ պարոն է»:

Ես թէյասեղան կը պատրաստէի, որովհետեւ հակառակ իմ նիւթական շատ նեղ վիճակիս, փոթորիկը զիս անծանօթ քաղաք մը քշած էր, ուր մասնաւոր դասեր կու տայի: Մեր բակի տղաքը, տասը հոգի, թէյի հրաւիրած էի: Բանուորական տուն մըն էր, ուր շատ փոքրիկ սենեակ մը ունէի վարձած: Կը մտածէի, որ այդ տղաքը հրաւերէն առաջ եւ հրաւերէն յետոյ ալ, սիրով պիտի ըլլային տղուս հետ: Չէ՞ որ զինք անոնց հետ կը թողնէի, այս կամ այն թաղը մասնաւոր դասի գացած ժամանակս:

Թէյի սեղանի պատրաստութեամբ զբաղած ժամանակս, ծռեցայ դէպի տղաս.— «Ո՛ւր է հայրիկդ, ծագուկս, ըսի, որ մեզ հետ ըլլար հիմա, տեսներ որ մե՛ծ, պարո՛ն տղայ ունի»:

Տղաս, լուրջ՝ կանգ առաւ: «Յայրի՞կ, հայրի՞կ, ըսաւ ինձ ու աթոռը հրելով տարաւ պատին մօտ, վրան ելաւ եւ ամուսնոյս նկարը առնելով՝ բերաւ ձեռքիս վրայ դրաւ: «Ահա՛, հայրիկ»... Ու զարմացած կը նայէր ինձ, թէ ես ինչո՞ւ նորէն տխուր էի. չէ՞ որ հայրիկը բերած ինձ տուած էր:

Ամուսնոյս տարուելէն շաբաթ մը վերջ թուրքերէն գրուած բացիկ մը ստացայ իրմէ: Միայն ստորագրութիւնը իրն էր, որովհետեւ ան թրքերէն գրել չէր գիտեր, իսկ գրաքննութեան համար հաւանաբար թուրքերէնը պարտադիր էր:

Չէի կրնար կարդալ գրուածը, սակայն, իր մէկ ստորագրութիւնը բաւական եղաւ լուսաւորելու տնակս: Բացիկը ձեռքս վազեցի տղուս, որ օրօրոցին մէջ բռպիկ ոտքը բռնած՝ ուշադրութեամբ կը դիտէր:

– Բալիկս, պապա՛յէն է, պապայէն նամակ...

– Պա՛պա՛, պա՛,– պատասխանեց տղաս մասնաւոր լրջութեամբ:

Այս իր նոր գիտն էր եւ շատ դժուարութեամբ ըսելուն միշտ լուրջ ձեւ մը կ'առնէր:

Ամուսինս կը գրէր, որ շատ լաւ է, շուտով պիտի վերադառնայ **աքսորէն**, եւ շատ ուրախ պիտի ըլլայ ինձ ու փոքրիկը առողջ գտնելով:

Աքսոր բառը գիտ ոգեւորեց: Կարդացեր էի վէպերու մէջ, որ աքսորականներու կիները կ'երթան իրենց ամուսիններուն քով՝ միասին ապրելու համար աքսորականի կեանքը:

Անմիջապէս նամակ մը գրեցի իրեն եւ խնդրեցի, որ մեզ իր քովը տանի: Տղուն համար օդափոխութիւնը շատ լաւ պիտի գար ըսի, իսկ իմ արեւս ինքն էր: Եթէ աքսոր է, միասին աքսորւած կ'ըլլայինք:

Խեղճ մարդ, որքան տխուր կերպով ժպտած պիտի ըլլայ իմ նամակս կարդացած ժամանակ, որովհետեւ հետագային, երբ պատահեցայ ամուսնոյս ընկերներէն մէկուն, որ իրեն հետ բանտարկուած էր, բայց օտարահպատակ ըլլալուն համար ազատած, ես իմացայ թէ ինչ էր այդ աքսորը:

Պոլսէն տարուած մտաւորականները եւ քաղաքական գոր-

ծիչները բանտարկուած էին Այաշի եւ Չանդըրիի բանտերուն մէջ, հիմակուան մայրաքաղաք Անկորային մօտիկ:

Այաշ տարուած էին վտանգաւոր համարուած բանտարկեալները, որոնց մէջ կը գտնուէր նաեւ իմ ամուսինս: Ան թերեւս թուրքերու հանդէպ իր ունեցած հաւատքին պատճառով էր, որ անցած էր վտանգաւորներու շարքը:

Այաշ պաշտօնական բանտ մը չէր, այլ պինդ ու կիսափուլ գորանոց մը, որուն մէկ սենեակին մէջ արգելափակէր էին 60 հոգի: Ասոնք հազիւ նստելու տեղ ունէին: Գիշեր-ցերեկ այդպէս: Պատերն ու առաստաղը անծեփ, փոշիով ու սարդի ուտայններով լեցուն, յատակը աննկարագրելիօրէն աղտոտ:

Դուռը կը բացուէր ու թուրք ոստիկան մը օրը անգամ մը տուրակ մը սեւ հաց նետելով կը պոռար:

– Մարդ գլուխ մէկ հատ:

Ան կը դներ նաեւ դոյլ մը ջուր եւ դուռը կը կղպէր աղմուկով:

Ամուսինս էր, որ առաջինը կ'ելլէր նստած տեղէն, կը մօտենար տուրակին ու սեւ հաց մը առնելով՝ կը սկսէր ուտել, օրինակ տալու համար միւսներուն: Ան այդ կեանքին մէջ ալ միշտ ժպտուն է եղեր եւ հանդարտ:

– Տղաք,– կ'ըսէ եղեր,– պետք է ուտել դիմանալու համար, այս օրերը պիտի անցնին: Եկէք ձեր բաժինը առէք, մանաւանդ որ այսօրուան հացը զարմանալի կերպով լաւ համ մը ունի, խորովածէն ալ համով է: Դէ՛հ, ճաշի հրամեցէք:

Քիչ-քիչ բոլոր բանտարկեալները կը մօտենային իրենց հացը ստանալու:

Ջուր խմելու խնդիրը աւելի դժուար էր: Պետք էր որ խմողը ծունկի գար դոյլին առաջ, բերանը դներ եզերքին ու քիչ մը ծռելով դոյլը՝ խմէր: Գաւաթ չէին տար: Գաւաթը այս վտանգաւոր մարդկանց ձեռքը կրնար գէնքի մը պէս վտանգաւոր ըլլալ...

Դուռը անգամ մըն ալ կը բացուէր ու բանտարկեալները երկու կողմը շարքով կեցած ոստիկաններու մէջէն կ'անցնէին բակին մէջ՝ իրենց բնական պէտքերը հոգալու համար...

Ամուսնոյս Գոնիա գտնուող ընկերները յաջողէր էին կաշառել Այաշի բանտապետը զինքը ազատելու համար, բայց ամուսինս կտրուկ մերժէր էր հեռանալ՝ ընկերները բանտին մէջ թողելով:

Այս մարդիկը, որոնք իրենց կեանքին լաւագոյն տարիները անցուցած էին մէկ գաւառէն միւսը երթալու ամենավտանգաւոր պայմաններու մէջ՝ ժողովուրդին մարտական ոգին արթնցընելու եւ զայն զինելու համար կրկնուող ջարդերու դէմ, հիմա թակարդը ինկած առիւծներու նման անգօր էին, եւ իրենց հոգիներուն փոթորիկը մեղմել կը ջանային անցեալի մասին խօսելով:

Այաշի բանտարկեալներուն մէջ կը գտնուէր նաեւ Թիրեաքեան անուն նպարավաճառ մը, որ թիրիմացութեամբ տարւած էր Նոյն անունը կրող քաղաքական գործիչ եւ խմբագրին տեղ: Երբ այս վերջինը կը գրէ պատկանեալ իշխանութեան՝ յայտնելու համար, թէ ինքն է քաղաքական գործիչը, եւ թէ զինքն է որ պետք է բանտարկեն, միւսը ազատ արձակելով:

« Այդպէս ալ կ'ընեն: Այս ձեւով է որ Զրաչ Թիրեաքեանն ալ գնաց Այաշ եւ միացաւ «վտանգաւոր բանտարկեալ»-ներուն:

Շատ վերջերը տեսայ նպարավաճառ Թիրեաքեանը: Զիացած կը խօսէր այդ արարքի մասին: Ան պաշտամունք ունէր բոլոր այն մարդկանց համար, որոնց հանդիպած էր Այաշի բանտին մէջ:

Այսպէս էր Այաշի կեանքը, որուն ամուսինս աքսորի անուն կու տար՝ միմիայն զիս չտխրեցնելու համար:

Իմ իրեն գրած նամակս մեր երթալու մասին թէւ մնաց անպատասխան, սակայն, ես չէի կրնար հրաժարիլ ամուսնոյս աքսորին միանալու մտքէս:

Խօսեցայ այդ մասին Վարդգէսին հետ, որ դեռ չէր տարուած: Ըսի որ միևնաձէս, տղաս առած, պիտի երթամ Այաշի աքսորը՝ ամուսնոյս քով:

Վարդգէս սարսափած դէմք մը առաւ:

– Այաշ երթալու համար, – ըսաւ, – պետք է երկար ճամբորդել, նախ՝ շոգենաւով, յետոյ՝ շոգեկառքով եւ վերջն ալ՝ պետք է կառքով անցնիլ ամառի երկար ճամբաներէ: Դուն մինակ կիս, ինքզինքդ պիտի դնես ստոյգ վտանգի մէջ եւ, Արային օգնելու տեղ, Նոր հոգեր պիտի տաս անոր...

Ան զիս հանգիստ չձգեց, մինչեւ որ չխոստացայ, թէ կը հրաժարիմ Այաշ երթալու մտքէս: Բայց եւ այնպէս այս միտքը ինձ հետ էր միշտ: Տրուած խօսքը յարգելը, այդ պայմաններուն մէջ,

շռայլութիւն էր: Պէտք էր Այաշ երթալու հնարը գտնել: Եթէ ճամբու վտանգը կ'առարկէին, ուրեմն, պէտք էր աշխատիլ անվտանգ ճամբորդելը հնարաւոր դարձնել:

Երկար տատանումէ վերջ, որոշեցի երթալ տեսնել ծերունի թուրք մը, որ ամուսնոյս թուրքերէնի դասեր տուած էր: Ամուսինս թուրքերէն կը սորվէր եւ ուրիշներու ալ խորհուրդ կու տար այդպէս ընել, որպէսզի աւելի դիւրութեամբ կարենային թուրք ժողովուրդին բացատրել, թէ ի՞նչ են հայերու պահանջները եւ որքա՞ն օրինաւոր էին անոնք:

Այս ծերունի թուրքը բարի մարդ մըն էր: Անցեալին մէջ բարձր պաշտօն վարած էր Արտաքին Գործոց Նախարարութեան մէջ, այսինքն՝ Հայաստան, անձամբ ներկայ եղած էր շատ մը բարբարոսութիւններու եւ մեծ վրդովումով կը խօսէր անոնց մասին:

Արային տարուելէն վերջ չէի տեսած զինք: Սակայն, օր մը ան փողոցը պատահած էր մեր սպասուհիին, իր ողջոյնները դրկած էր ինձ եւ ըսած էր.

— Ըսէք ձեր տիրուհիին, որ չեմ հասկնար, թէ ի՞նչպէս այդ «ազիզ» մարդուն վրայ կրցան ձեռք դնել: Ըսէք նաեւ, որ եթէ կրնամ բանի մը համար օգտակար ըլլալ իրեն, պիտի ընեմ սիրով:

Ծրագիրս այս էր: Թրքուհիի մը պէս ծպտուած կ'ուզէի երթալ Այաշ, ամուսինս տեսնել, լսել իր հրահանգները, մանաւանդ ծանօթանալ իրական կացութեան հետ: Պիտի խնդրէի բարի ծերունիէն, որ ինձ ընկերանար իբրեւ հայրս կամ ամուսինս:

Ծերունին, որուն կիսն ու երկու սիրուն աղջիկներն ալ մօտէն կը ճանչնայի, զիս շատ սիրով ընդունեց: Յաւ յայտնեց եղածներուն համար: Ըսաւ, որ թուրք կառավարութիւնը իր գերեզմանն իսկ կը փորէ հայերու պէս ընդունակ ժողովուրդ մը ոչնչացնել ուզելով:

Երբ յայտնեցի իրեն իմ ծրագիրս, փորձուած ծերունին թերահաւատ ժպտեցաւ: «Վտանգաւոր ծրագիր է», ըսաւ եւ «անգործադրելի», սակայն, խոստացաւ անձամբ երթալ Այաշ, քանի որ հայերուն արգիլուած էր տեսնուիլ ամուսնոյս հետ եւ ինձի ճշգրիտ տեղեկութիւններ բերել:

Ռիզա պէյ, այս էր իր անունը, չքոնեց իր խոստումը. անշուշտ լուրջ պատճառներ ունէր ատոր համար: Երկրորդ անգամ իրենց երթալուս՝ տունը չէին, ընտանիքով օդափոխութեան գացած էին:

Չէի յուսահատած: Ուղեղս գբաղած էր այդ հարցով. այն է՝ ի՞նչպէս ընել ամուսնոյս մասին ճիշդ տեղեկութիւններ ստանալու կամ անոր քով երթալու համար:

* * *

Ամէն օր միևնաձայն կ'իջեցնէի տղուս կառք-օրօրոցը, զինք պտոյտի տանելու համար: Առաջ ամուսինս կ'ըներ այս գործը, յետոյ սպասուհին կամ ես եւ հիմա միայն ես: Տանտիրուհին չէր թողեր որ վարը՝ փողոցի դրան մօտ թողենք կառքը:

Վեր հանելը անելի դժուար էր: Առաջ տղան կը տանէ չորրորդ յարկի մեր յարկաբաժինը, կը նստեցնէի գետինը փոքրիկ գորգի մը վրայ ու իր քովը բարձեր կը շարէի, որպէսզի չիլնայ:

Կառքը վեր հանելու համար ըրած ճիգէս ուժասպառ, տղուս քով, գորգին վրայ կ'իյնայի ուժով շնչելով: Տղաս այն բանը շատ ծիծաղելի կը գտներ: Կը կարծէր, որ զինքը զուարճացնելու համար այսպէս արագ-արագ կը շնչեմ ու ան իր փափիկ թելերը ինձ երկարած՝ այնպէս բարձր կը խնդար, այնպէս կը քրքջար, կարծես ըսել կ'ուզէր.

— Աս ի՞նչ զուարճալի մամա է...

Երբ պտոյտի ելլէինք, կառքը կը քշէի դէպի ամայի եւ անադմուկ վայրեր: Ընդհանրապէս կ'երթայի Նշան-Թաշի բացօթեայ մասերը, որուն բարձունքէն կ'երեւէր հոյակապ Վոսփորը:

Տղաս կառքին մէջ կը քնանար, իսկ ես աչքերս յառած դէպի Վոսփոր՝ կը նայէի տեսակ մը տենդագին սպասումով: Այդ վայրկեաններուն Վոսփորի բնական գեղեցկութիւնը չէր որ զիս կը գրաւէր, այլ անկէ գալիք հրաշքի մը սպասումը:

Կ'իմանայի որ Դաշնակիցները կը յաղթէին, որ անոնք մէկ օրէն միւսը պիտի գային իրենց կամքը պարտադրելու եւ ազատելու լուծի տակ հեւացող ժողովուրդները:

Աչքերս յառած Վոսփորէն անդին՝ դէպի բաց ծովը, կը սպասէի... Պիտի գայի՞ն: Պիտի երեւէի՞ն անգլիական, ամերիկեան

եւ ֆրանսական մարտանաւերը: Պիտի լսուէի՞ն անոնց ազատարար սուլոցները...

Ես հազիւ ինձ կը զսպէի թելերս տարածելէ դէպի այդ կողմը՝ ըսելու համար.— «Եկէ՛ք, շտապեցէ՛ք, իր երկրին մէջ, ի՛ր արիւնին մէջ խեղդուող ժողովուրդ մը կայ, եկէ՛ք»...

Սակայն, Վոսփորի վրայ կ'երթեւեկէին միայն զքօսանքի շոգենաւակները, որոնց սուր սուլիչները, հեգնանքի մը պէս կ'արթնցնէին զիս սպասումիս եւ երազներուս մէջէն:

Կը դառնայի տուն ամէն օր աւելի յոգնած, աւելի տոգոյն:

Օր մը պտոյտի գացած ժամանակս պատահեցայ այն երիտասարդին, որ զիս ամուսնութեան ուզած էր: Ան իր սեփական կառքին մէջ էր իր երիտասարդ շքեղ կնոջը հետ:

Պոլսոյ ամենահարուստ ընտանիքներէն մէկուն կը պատկանէր ան: Համակրելի եւ Եւրոպա ուսում ստացած երիտասարդ մըն էր: Իմ մերժումս զարմացուցած էր շատերը՝ սարսափելի տեսարաններու պատճառ դառնալով մեր տանը մէջ:

Պարոնը տեսաւ զիս եւ կնոջը բաներ մը ըսաւ: Երկուքն ալ ուշադրութեամբ նայեցան ինձ, երբ ճիշդ իրենց մօտէն կ'անցնէի: Ինձ թուեցաւ, որ երիտասարդին աչքերուն մէջ ոչ թէ հեգնանք, այլ կարեկցութիւն կար: Գիտէր անշուշտ ինձ պատահածը:

Ճամբաս շարունակելով ես ինձ կը հարցնէի.—

«Պիտի ուզէի՞ արդեօք նստած ըլլալ այդ կառքին մէջ, որ իմ սեփականը պիտի ըլլար, թէ կը նախընտրէի քշել այս փոքրիկ կառքը, քշել յոգնած, միւսակ եւ գրեթէ անօթի»...

Առանց տատամսումի ես ինձ կը պատասխանէի.

«Այո՛, կը նախընտրէի, նոյնիսկ միւսակ, նոյնիսկ քաղցած քշել այս փոքրիկ կառքը, քան նստիլ այդ շքեղ կառքին մէջ: Այս փոքրիկ կառքին մէջ կայ զաւակը անոր, որ ամէն ինչ զոհեց իր ժողովուրդին համար, իսկ այդ շքեղ կառքին մէջ նստած է մէկը, որ այս ողբերգական օրերուն իսկ կառքով զքօսանքի երթալու մասին կը մտածէ...

Մեծահարուստ պարոնին հանդիպումով մտքիս մէջ մէկիկ-մէկիկ կու գային ամուսնութեան բոլոր առաջարկները, զորս ունեցած էի: Մարդիկ կարծես գրաւի ելած էին զիս նեղելու համար:

Անգամ մը խորամանկութեան դիմեցի: Ուզեցի, որ մերժումը գայ ոչ թէ ինձմէ, այլ ուղղակի երիտասարդի ընտանիքէն:

Այդ անգամուան թեկնածուս իր ծնողացը մէկ հատիկն էր: Կը դողային իր վրայ: Պիտի ուզէին անշուշտ, որ իրենց հարսը իրենց տղուն տար առողջ եւ հաստատուն ժառանգորդներ, որ-պէսզի հարստութիւնը ապահով անցնէր սերունդէ սերունդ: Անոնք մեր քաղաքի բոլոր աղջիկները աչքէ անցուցեր էին, մին-չեւ որ կանգնէին իմ վրաս:

Երբ երիտասարդը իր ծնողաց հետ եկաւ նշանդրեքի ընդու-նելութեան համար՝ վերջին կարգադրութիւններն ընելու հրա-ւիրեալներու ցանկին եւ այլն պատրաստութիւններու համար, ես առիթը գտայ մօրը հետ պահ մը մինակ մնալու եւ խօսքը ծո-վու բաղնիքներու վրայ բերելու:

— Շատ ցաւալի է,— ըսի,— որ բժիշկները թոյլ չեն տար, որ ծո-վու բաղնիք առնեմ, իսկ ես այնքան կը սիրեմ այդ...

Մայրը զարմացած ու քիչ մըն ալ սարսափած հարցուց.

— Ա՛հ... Բժիշկները թոյլ չե՞ն տար... Իսկ ինչո՞ւ...

Խեղճին ձայնը կը դողար յուզումէն:

— Չեմ գիտեր,— ըսի՝ տխուր ձեւ մը առնելով.— Ամէն իրիկուն թեթեւ տաքութիւն մը կ'ունենամ, որուն կը յաջորդէ փոքրիկ քրտիկնք մը, եւ քիչ մըն ալ այս տեղս կը ցաւի.— Կողս ցոյց տուի.— թերեւս այդ է պատճառը, որ բժիշկը կ'արգիլէ ծովու լո-գանքը:

Երիտասարդին մայրը շրթները սեղմեց եւ մտազբաղ ձեւ մը առաւ, որ սիրտս ուրախութեամբ լեցուց:

Վերադառնալով սրահ, ուր բոլորը ուրախ կը խօսէին, մայրը գլխու ցաւ մը պատճառ բռնելով անմիջապէս մեկնելու փա-փաք յայտնեց: Ի գուր ամուսինն ու տղան կը խնդրէին, որ քիչ մը եւս համբերէ, որ ցանկը լրանայ: Ի գուր մենք կը ստիպէինք, որ ընթրիքի մասն, ինչպէս որ նախատեսուած էր: Տիկինը տե-ղի չէր տար: Գլուխը անտանելի կերպով կը ցաւեր...

Ուրիշ օրերու պէս ան չհամբուրեց զիս ու «սիրելի աղջիկս» չըսաւ մեկնած ժամանակը, մինչեւ անգամ յանդիմանական կը նայէր տղուն, որ ձեռքս պինդ բռնած՝ չէր կրնար թողուլ, կար-ծես ձեռքս հետը տանիլ կ'ուզէր:

Ա՛յ չտեսանք գիրենք: Ծնողքս, որ մէկ օրէն միւսը նշանդրեքի օրը ճշդող լուրի կը սպասէին, չէին հասկնար այս լռութեան պատճառը:

Շաբաթ մը վերջը նամակ ստացան: Կը գրէին, որ այս խնդիրը առայժմ առկախ պիտի մնայ իրենց տղուն արտասահման մեկնելու պատճառով, ուր շատ կարելորդ գործ մը զինք կանչած է: Իրաւ ալ, երիտասարդը, որ թունդ սիրահարուած էր, բայց ծնողացը, մանաւանդ մօրը կամքին հակառակ շարժելու չափ ուժ չունէր, երկու տարի բացակայեցաւ քաղաքէն՝ երոպական քաղաքները շրջելու համար:

Առաջին անգամն էր, որ ամուսնութիւն մը ջուրը ինկած էր, առանց ընտանեկան փոթորիկներու առիթ տալու: